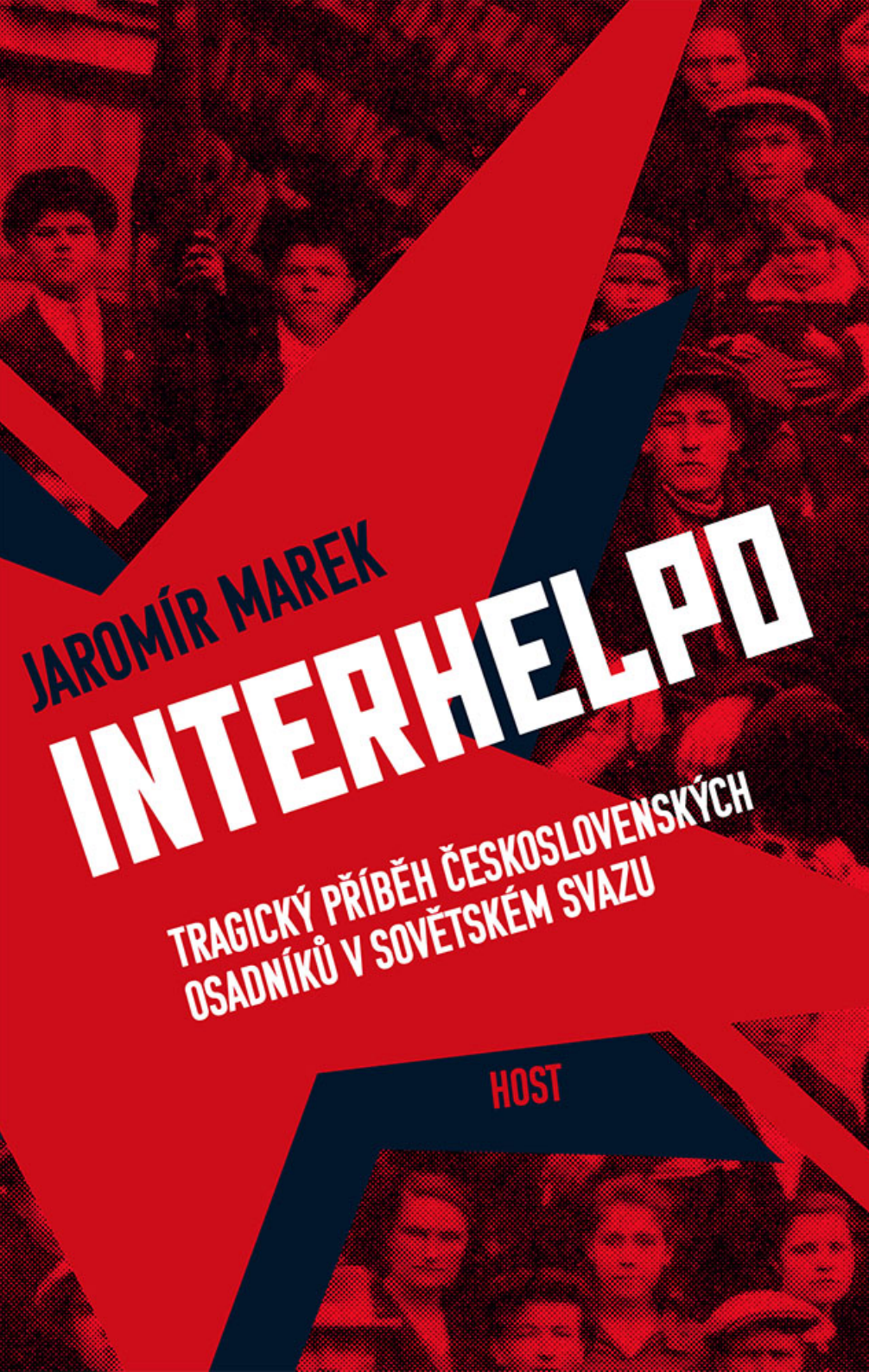

JAROMÍR MAREK

INTERHELPO

TRAGICKÝ PŘÍBĚH ČESKOSLOVENSKÝCH
OSADNÍKŮ V SOVĚTSKÉM SVAZU

HOST

JAROMÍR MAREK

INTERHELPO

TRAGICKÝ PŘÍBĚH ČESKOSLOVENSKÝCH
OSADNÍKŮ V SOVĚTSKÉM SVAZU

BRNO 2020

© Jaromír Marek, 2020

Obrazová dokumentace — archiv autora

© Host — vydavatelství, s. r. o., 2020
(elektronické vydání)

ISBN 978-80-275-0460-2 (PDF)

ISBN 978-80-275-0461-9 (ePUB)

ISBN 978-80-275-0462-6 (MobiPocket)

*„Počátkem činu je odvaha, pánem konců je však osud.“
Démokritos*

OBSAH

Příjezd	11
1. Komunisté do země sovětů	15
2. KSČ mobilizuje	23
3. Umělým jazykem za lepší svět	30
4. Komunisté agitují	34
5. Podmínka: členská legitimace	45
6. Češi míří na Východ	48
7. První komuny	52
8. Slovácká komuna má děravé kalhoty	58
9. Výjimka, která potvrdila pravidlo	67
10. Odjezd a zrada	71
11. Na konci světa	83
12. První krůčky v novém světě	90
13. Komuna buduje	94
14. Budiž světlo elektrické	100
15. Smrt ve stepi	106
16. Soužití dvou světů	112
17. Sága rodu Dubčeků	123
18. Život v komunitě	136
19. Drobnými kroky vpřed	141
20. Černý den	146
21. Druhý transport	150
22. „Jela spasit Kyrgyzy, sama vlezla do krize“	167
23. Mlýn, co semlel Lánička	172

24. Zázrak za cenu šrotu	178
25. Život socialistický	181
26. Přízrak kolektivizace	189
27. Interhelpo slaví	199
28. První dekáda	206
29. Plné žaludky a smyčka kolem krku	215
30. Od jazyka ido k univerzální ruštině	225
31. Ztráta občanství a cesta k perzekucím	232
32. Ožebračení, ale živí	240
33. Skalický, Láníček a ti druzí	245
34. Velká vlastenecká čistka	258
35. Trudovaja armija	270
36. Likvidace družstva	276
37. Interhelpo končí	283
38. Do zbraně	286
39. A zakladatel?	289
40. Co bylo dál...	295
 Na závěr	 303
Chronologie událostí	309
Poznámka autora	315
Použitá literatura a bibliografie	317
Poznámky	319

PŘÍJEZD

„Kde tady byla komuna Interhelpo?“ ptám se dychtivě řidiče Vitalije, jen co před letištěm nastoupím do jeho obstarožního mercedesu. Obzor se barví do růžova. Svítá. Je šest hodin ráno a po probdělé noci mě staříčké ruské túčko vysadilo v kyrgyzském Biškeku. „Samozřejmě že vím, kde je Interhelpo. Ale co tam chceš teď, proboha, dělat?“ Vitalij přechází po ruském způsobu rovnou do tykání. „Je to zapadákov. Žijí tam lidé tak trochu z okraje společnosti,“ snaží se mě odradit Vitalij. „Nechceš vidět něco jiného? Třeba památník Velké vlastenecké války? Nebo ještě lépe, nechceš jít raději spát?“ navrhuje dobřácký kolohnát s obrovskými rukama. „Ne, odvez mě, prosím, do Interhelpa!“

Ulice Biškeku jsou teď brzy ráno ještě prázdné. Nekonečně dlouhé kasárenské bloky domů nesou nezaměnitelný sovětský rukopis. Hlavní třída je tak široká, že by na ní mohlo klidně přistát dopravní letadlo. Tady se odehrávaly prvomájové průvody a vojenské přehlídky. Doba Sovětského svazu je pryč. Stopy, které zanechala, jsou však nesmazatelné. Dům na rohu náměstí bude ještě dlouho zdobit obří mozaika s budovatelským motivem. Jsou tu všichni, koho si socialistické umění žádalo: dělník, zemědělec, voják i kosmonaut. Nad nimi bdí portrét V. I. Lenina sestavený z maličkých barevných kostiček a ještě výš velká rudá pěticípá hvězda. Ze sněhobílé mramorové krychle na náměstí už Leninovo muzeum vystěhovali. Teď je to Státní historické muzeum. Obří socha vůdce proletářské

revoluce ovšem neputovala daleko. Z prostranství před hlavním vchodem ji přesunuli do parku za muzeem.

Už je bílý den, když auto sjíždí z hlavní ulice do někdejší kolonie Interhelpa. Silnice je najednou samý výmol. Neupravenou ulici lemují z obou stran vzrostlé topoly, při zemi někdo jejich kmeny natřel bílou barvou. Pár nízkých rozpadajících se domků zarůstá kopřivami. Přesto je to tady nějak důvěrně známé. Mám pocit, jako bych se mávnutím kouzelného proutku ocitl doma na vesnici. Dlouhá přízemní stavení s velkými vraty jsou jako vystřižená odněkud z jižní Moravy. Zato vedle nich stojící třípodlažní činžovní domy s maličkými balkony jsou už ryze sovětské.

Míjíme školu a přijíždíme k velké budově. Vitalij zastavuje. Dveře domu jsou dokořán, asi je někdo večer zapomněl zavřít. Spíše jen formálně klepu a opatrně vstupuji do chodby. Odtud vedou dvoukřídlé dveře do sálu. Okny sem pronikají paprsky vycházejícího slunce. Řady sklápěcích dřevěných sedadel ve mně probouzejí vzpomínky na dávná školní promítání v centru Brna. Klub komunardů, tak zněl kdysi hrdý název této budovy. Jak vím z vyprávění pamětníků, před osmdesáti lety to byla chloubka Interhelpa. Zeď nad pódiem zdobí zlacené ornamenty, štuky pod stropem lemují dokola celý sál. Možná je to ona poněkud upocená snaha o honosný vzhled, co ve mně vyvolává jakýsi melancholický pocit. Tady slavili komunardi-budovatelé své úspěchy. Tady se odehrávala divadelní představení a taneční zábavy. Menšími dveřmi vycházím na dvůr a kouzlo je pryč. V rohu u zdi stojí několik latrín, které mě bezpečně vracejí do Střední Asie. Můj řidič Vitalij znuděně pokuřuje před domem. Nejspíš měl v plánu dospávat, a teď mě musí provázet na místa, která by dobrovolně nikdy nenavštívil. „Už jsi viděl park? Ten musel být kdysi opravdu krásný,“ říká, jako by sám sebe přesvědčoval, že výprava do kolonie Interhelpa nebyla jen ztrátou času. Park je hned naproti Klubu komunardů. Na

Dnešní podoba ulice někdejšího Interhelpa

cestičce mezi vysokými stromy křupe písek. Okrasné keře už dávno srostly v neprostupnou džungli, ze které tu a tam vykukují zbytky ozdobných betonových váz. Cesta vede ke zřícenině někdejšího hudebního pavilonu. Tady kdysi každou neděli hrávala česká kapela, čepovalo se pivo a lidé tančili, popíjeli a procházeli se ve stínu stromů. Časy dávné slávy jsou však nenávratně pryč. Stejně tak, jako zmizelo Interhelpo a jeho hrdinové.

Vše začalo, když se jednoho zářijového rána roku 1921 ve slovenském Turčianském Svätém Martině objevil muž v koženém kabátě a jezdeckých kalhotách, s typickou sovětskou brigádýrkou na hlavě. Po mnoha letech prožitých v Rusku se domů vrátil čtyřiatřicetiletý komunista a dobrodruh Rudolf Mareček. Ať už to byla náhoda, nebo záměr, jeho návrat odstartoval jeden z největších československých vystěhovaleckých projektů první poloviny dvacátého století. Češi a Slováci do zahraničí z různých důvodů odcházeli vždycky. Někdy je k tomu vedly motivy náboženské či politické (útěk před perzekucí), jindy čistě ekonomické.

Vystěhovalecké projekty dvacátého století mířící do Sovětského svazu byly motivovány převážně ideologicky. Bolševický stát, který sám sebe vykresloval jako beztřídní společnost, jako stát pracujících, přitahoval levicově smýšlející dělníky. Zlákání představami o lepším životě proto odjížděli žít a pracovat do země sovětů. Nešlo však o jednotlivce, kteří by spontánně odcházeli, ale o celé organizované skupiny. Vedle Interhelpa odjely do Sovětského svazu družstevníci komuny Reflektor, Slovácké komuny, Čechocentru či Pragomašiny. Hnání snem o spravedlivějším světě prodávali doma své majetky a vstupovali do družstev mířících na východ. Sen mnohých vystěhovalců se však záhy změnil v noční můru. Celá historická epizoda skončila tragicky. Mnozí z těch, co s nadšením odcházeli budovat lepší svět, zahynuli na šibenicích a v pracovních lágrech. Vše, co vystěhovalci vlastníma rukama vybudovali, jim sovětský stát sebral. Českoslovenští dělníci-komunisté si tak paradoxně s předstihem na vlastní kůži vyzkoušeli společnost, kterou komunistická strana začala budovat v celém Československu po převratu v roce 1948. Zakusili politické procesy, perzekuce a utrpení, které potom za vlády komunistů čekaly celou zemi.

Příběh komunardů z Interhelpa ani po téměř sto letech nepozbyl na síle. Je v něm totiž všechno, co si žádá správné drama: naděje i naivita, utrpení i radost, práce i smrt. Je to příběh, ve kterém se jako v zrcadle odrážejí složité dějiny dvacátého století. Příběh, který téměř upadl v zapomnění.

1. KOMUNISTÉ DO ZEMĚ SOVĚTŮ

Dne 28. října 1918 vznikl na troskách Rakouska-Uherska nový stát: Československá republika. V českých zemích se shodou mnoha okolností soustředilo sedmdesát procent průmyslu celého Rakouska-Uherska. Nově vzniklé Československo se tak hned po vzniku stalo jednou z průmyslově nejvyspělejších zemí Evropy. Nový stát však netvořily jen průmyslově vyspělé Čechy a Morava. Východ republiky, Slovensko a zejména Podkarpatská Rus, představoval pravý opak. Většina obyvatelstva tam pracovala v zemědělství a nejběžnějším způsobem řešení existenčních problémů byla emigrace do Spojených států amerických. Ovšem ani v českých zemích, přes vyspělý průmysl a silnou ekonomiku, nebyla životní úroveň běžných dělníků nijak omračující ani záviděníhodná. Podmínky pro radikalizaci dělnického hnutí nechyběly ani tam. Silný impulz dodal vývoj v někdejší carském Rusku. V listopadu 1917 se k moci dostali bolševici a jejich sociální experiment od základu měnil fungování společnosti. Sovětská propaganda vykreslovala sovětské Rusko jako zemi, kde už „člověk nevykořisťuje člověka“. Mnozí tomu uvěřili.

Realita sovětského Ruska však byla mnohem složitější. Země vedená bolševiky upadla záhy do nesmírných obtíží. Hospodářství decimovala pokračující světová válka. K tomu se přidala i válka občanská. Lví podíl na rodící se krizi měly

brutální reformy,* které bolševici spustili. Jejich cíl byl jasný: definitivně uchopit moc a získat absolutní kontrolu nad celou společností. Tu tvořili v zaostalém Rusku především rolníci, a tak se stát v první řadě zaměřil právě na ně. Stanovil povinné odvozy zemědělské produkce, které byly svým rozsahem zcela zničující. Zemědělci museli odevzdávat prakticky celou svou sklizeň. Na jejich vlastní obživu nezbylo nic. Drsný fakt, že na jaře nebude co zasít, sovětské komisaře ani za mák nezajímalo. Když se k tomu přidala neúroda, zemi doslova ničila bída a hlad. Hladomor, který z velké části padá na vrub řízení společnosti, zasáhl třicet milionů lidí! Odhaduje se, že pět milionů z nich zemřelo. Komunistický režim se ocitl na pokraji kolapsu. Ekonomika se prakticky zastavila. Venkov byl zdecimován rekviziční politikou, pro nedostatek paliv a surovin pracovaly továrny jen několik dní v týdnu. Vlaky stály. Vláda musela jednat. Přišla s řešením, které pojmenovala Nová ekonomická politika (NEP). Tento program vyhlásil vůdce nového státu Vladimír Iljič Lenin** dva a půl roku po převzetí moci v zemi, v březnu roku 1921, na desátém sjezdu bolševické strany. Protože drastické reformy a masové zabírání majetku zavedly zemi na pokraj ekonomické zkázy, vůdce světového proletariátu

* Bolševici zrušili soukromé vlastnictví a nastolili takzvanou diktaturu proletariátu. Zestátnili banky, doly i průmysl a zavedli totalitní vládu jediné strany: Komunistické strany Ruska (bolševiků), později přejmenované na Všesvazovou komunistickou stranu (bolševiků). Radikální změny zasáhly celou společnost. Od převedení registrace sňatků z církve pod úřady po nahrazení soudů tribunály, jmenovanými sověty. Dekret o půdě zestátnil půdu velkostatkářům, šlechtě a církvi a rozdělil ji mezi rolníky. Důsledkem bylo dramatické snížení produkce. Občanská válka, která převzetí moci bolševiky provázela, stála životy dvanácti až patnácti milionů lidí.

** Vladimír Iljič Lenin (vlastním jménem Uljanov) byl komunistický politik a vůdce ruské bolševické strany, stál v čele státního převratu v roce 1917, který komunisté označovali za Velkou říjnovou socialistickou revoluci.

přikázal zařadit zpátečku. V politické a občanské sféře zůstala represivní politika státu nezměněna, do hospodářských vztahů však Nová ekonomická politika vnesla značné uvolnění. Znovu bylo povoleno drobné podnikání a ekonomika ihned ožila. Po období tuhého válečného komunismu, kdy celou zemi nemilosrdně řídila tvrdá ruka z centra, se znovu obnovily tržní vztahy a rázem bylo zase co prodávat i co kupovat.

Od samého počátku Lenin chápal Novou ekonomickou politiku jen jako přechodné období. Jako vynucenou odbočku na cestě k řízenému socialistickému hospodářství. To ovšem Rusové nevěděli, a tak se plnými doušky nadechovali nové ekonomické svobody. Komunisté v čele s Leninem přišli ještě s jedním nápadem, jak překonat potíže při budování nového státu: pomoc by přece mohla přijít i ze zahraničí! Sovětská vláda proto v červnu 1921 zřídila Ústřední komisi pro pomoc hladovějícím. Ta měla očekávanou podporu z ciziny koordinovat a řídit. O dva měsíce později (v srpnu 1921) se vůdce sovětského státu Vladimír Iljič Lenin obrátil s žádostí o pomoc rovnou na světový proletariát.*

„V Rusku tohoto času je v některých guberniích takový hlad a nedostatek, který se rovná bídě v roce 1891. Sovětská republika dělníků a rolníků očekává pomoc od průmyslových dělníků a drobných zemědělců jiných zemí,“¹ vyzýval Lenin. Skutečnost, že pravým důvodem hladomoru nebyla katastrofální neúroda, ale jeho bezohledná a zničující politika namířená vůči vlastním lidem, vůdce proletariátu samozřejmě zamlčel. Jeho výzva padla na úrodnou půdu. Sny o dělnickém

* V teorii Karla Marxe je proletariát společenská třída, která nevlastní výrobní prostředky a prodává svou práci (pracovní sílu). Proletariát jsou dělníci a zaměstnanci. Jejich historickým údělem je vyvlastnit kapitalistům jejich výrobní prostředky a pod vedením komunistů třídní dělení společnosti definitivně zrušit.

státě byly, i po krachu Maďarské a Bavorské republiky rad,* stále živé. Jako přímá reakce na Leninovu výzvu vznikla v Německu Mezinárodní dělnická pomoc (Internationale Arbeiterhilfe, IAH). V jejím čele stála německá komunistka Klára Zetkinová, tajemníkem organizace byl Wilhelm Münzenberg. Československo v této platformě zastupoval komunista Bohumír Šmeral.** Formálně má sice dělnická centrála sídlo v Berlíně, řídící nitky však vedou do Moskvy, přímo do ústředí Komunistické internacionály.*** Mezinárodní dělnická pomoc se stává jednou z pák, kterými Moskva ovlivňuje a řídí světové dělnické hnutí. „Účel Mezinárodní dělnické pomoci není jen rázu hospodářského. MDP jest institucí, která má

-
- * Maďarská republika rad (podobně jako Slovenská, Bavorská či Rakouská republika rad) byla dočasným státním útvarem existujícím od 21. března do 1. srpna 1919. Jednalo se o komunistický stát s diktaturou proletariátu, v jeho čele stál komunist Běla Kun. Když její maďarská Rudá armáda obsadila v květnu 1919 část jižního Slovenska, vytvořila tam Slovenskou republiku rad. Československé vojsko získalo území zpět. Existenci komunistické republiky ukončila rumunská armáda. Ta obsadila Budapešť a 1. srpna 1919 přešla vláda do rukou sociálních demokratů. Bavorská republika rad byla podobným státním útvarem, který prakticky kontroloval jen Mnichov, a to mezi 7. dubnem a 3. květnem 1919.
- ** Bohumír Šmeral byl rakouský a československý politik, předseda Československé sociální demokracie, později zakladatel Komunistické strany Československa. Na jaře roku 1920 navštívil sovětské Rusko, kde jednal s Vladimírem Iljičem Leninem. Po návratu do vlasti se postavil do čela „marxistické levice“. Později upadl v nemilost a angažoval se v administrativě mezinárodního komunistického hnutí v Moskvě. Jako emisar Kominterny působil krátce i v Mongolsku.
- *** Komunistická internacionála byla mezinárodní komunistická organizace, založená v Moskvě roku 1919. Národní komunistické strany, podřízené Kominterně, prosazovaly ve svých státech zájmy bolševické strany. Kádry komunistických stran procházely povinným školením v Sovětském svazu, prostřednictvím Kominterny se Moskva snažila vměšovat do vnitřních věcí jiných zemí a bolševizovat je.

shromažďovat masy, které sympatizují se socialismem, jakož i příslušníky socialistických stran, aby na základě mezinárodní solidarity bojovali společně proti kapitalismu.“ Takto zcela otevřeně popsal charakter Mezinárodní dělnické pomoci komunistický časopis *Tvorba* v roce 1935.²

Mezinárodní dělnická pomoc organizovala sbírky mezi dělníky a do Ruska posílala potraviny, traktory, průmyslové stroje i výrobní zařízení nezbytné k obnově sovětského hospodářství. Organizace se vskutku činila, za první tři roky vynesly sbírky 6,2 milionů amerických dolarů (což v přepočtu zhruba odpovídá dnešní částce 1,8 miliardy korun). Neutěšená situace v Sovětském svazu se však nelepšila. Nepomohly peníze ani stroje, třeba pomohou lidé. Sovětská vláda zvažovala, zda by svízelnou situaci nevyřešil příchod kvalifikovaných dělníků. Země se chystala udělat skok od polofeudálního hospodářství s nevykonným zemědělstvím k průmyslové výrobě. To vyžaduje nejen technické vybavení, ale i dostatek kvalifikovaných pracovních sil. Ty však v zaostalém sovětském Rusku nebylo kde brát. Mohly by však přijít odjinud. A tak se zrodil plán řízeného přistěhovalectví. Podnětem byla rezoluce IV. kongresu Komunistické internacionály (5. listopadu — 5. prosince 1922). Název usnesení byl výmluvný: „Proletářská pomoc Sovětskému Rusku“. Rezoluce jasně určovala, že migrace nesmí být živelná. Sovětské orgány chtěly mít vše pod plnou kontrolou. Chtěly vědět, kdo a proč do Sovětského svazu přichází. Dne 23. prosince 1922 proto stát zřídil Stálou komisi pro zemědělské a průmyslové přistěhovalectví do SSSR (STO) při Radě práce a obrany SSSR. Tato komise měla v budoucnu přistěhovalectví řídit a organizovat.

Politický orgán, který měl mít migraci pod kontrolou, sice formálně vznikl, celé následující tři roky však nevyvíjel na-prosto žádnou činnost. První přistěhovalecké komuny se tak po příjezdu do sovětského Ruska ocitly ve vzduchoprázdnu.

A nebylo jich zrovna málo, od prosince 1922 do listopadu 1924 zažádalo o vystěhování do Sovětského svazu sedmapadesát kolektivů z celého světa. Nejvíce žádostí přišlo z Německa a Spojených států amerických.

Zájem byl i v Československu. Už v roce 1923 mířila první komuna, výrobní družstvo Pragomašina, do gruzínského Tiflisu (dnešní Tbilisi). Komuna čítající tři desítky kvalifikovaných řemeslníků a několik pomocných technických sil měla v plánu opravovat hospodářské stroje. Do Tiflisu odjela 21. září 1923, na místo dorazila koncem října. Situace na místě však byla od samého začátku tristní. Družstevní svaz „Čekavširi“, který měl pomáhat s organizací, své závazky nesplnil. Po příjezdu nebyly připraveny ani byty, ani dílny. Spustit výrobu se podařilo až v polovině listopadu, mnohem později, než vedení komuny předpokládalo. Komunu zahubily neshody mezi jejími členy a část z nich odešla pracovat do místních ruských dílen. Jak vyplývá z dopisů, které domů posílali zklamaní vystěhovalci, za neúspěchem stála především špatná organizace. Lidé odjeli do neznáma bez jakékoli znalosti místního prostředí a na místě nebyl nikdo, kdo by jim pomohl. Informace o neúspěšném vystěhovaleckém projektu záhy doputovala i do Československa. Osudem první vystěhovalecké komuny v Sovětském svazu se 20. listopadu 1924 dokonce zabývalo také Národní shromáždění. V zápise parlamentní rozpravy čteme:

Družstvo se úplně rozpadlo a členové jeho ponechání svému osudu. Někteří vymáhají soudní cestou vrácení členských podílů, ale původní kapitál je úplně stráven. Někteří členové vypravili se do Tiflisu (Tbilisi) s rodinami, které v nezvyklých poměrech velmi trpěly, zvláště děti, z nichž některé zemřely. Takový je osud „Pragomašiny“ a my přirozeně si klademe otázku, proč tedy jezdili ti lidé do Ruska? Když chtěli tvořit družstva a když chtěli pracovat, mohli zůstat zde a jistě ty výsledky práce by byly mnohem lepší, než jakých se dodělali v Tiflisu (Tbilisi).³

Zprávu o neslavném konci vystěhovaleckého družstva Prago-
mašina přednesl poslanec a generální tajemník národně socia-
listické strany JUDr. Karel Moudrý. Ve svém referátu přesně
formuloval důvody, proč vystěhovalecký projekt selhal: „Další
závažnou příčinou tohoto nezdaru je okolnost, že při nynějších
politických a ekonomických podmínkách, panujících v Rusku,
je podnikání nemožné.“⁴

Proč se vůbec lapálií tří desítek zámečníků zabývalo Národní
shromáždění? Pragomašina představovala důležitý precedens
v debatě o vystěhovaleckém zákoně. Podle této normy musel
mít každý občan Československé republiky, který se hodlal vy-
stěhovat do zahraničí, nejen cestovní pas, ale i speciální povolení
k vystěhování. A v době, kdy se parlamentní debata odhrála, se
začali na úřady stále častěji obracet občané, kteří se chtěli vystě-
hovat právě do sovětského Ruska. Poslanci i vláda proto chtěli
vědět, jaké jsou osudy lidí, kteří republiku opouštějí. I poté totiž
zůstávali československými občany. Zprávě o osudech Prago-
mašiny naslouchali v parlamentu i ministr zahraničí Edvard
Beneš a premiér Milan Hodža. Předseda národně socialistické
strany JUDr. Karel Moudrý se snažil ukázat, že ve stávajících
podmínkách v sovětském Rusku je podnikání zhora nemožné.
Vystěhování československých občanů tam proto není žádoucí.

Pokus o zavedení hospodářských principů komunistických žalostně ztroskotal.
To je dnešní zkušenost a tu dnes vidí každý vzdělaný člověk. Já jsem ji dokázal
z pramenů sovětských, citoval jsem jako prameny Lenina, Trockého, Bucha-
rina a všechny vedoucí lidí. Nelze jenom politickou a diktátorskou mocí zavést
nový hospodářský řád, politika může hospodářství regulovat, ale politika
sama o sobě nestačí, aby vytvořila nový hospodářský stav a nové hospodářské
hodnoty. To je základní omyl diktatury proletariátu, který dnes odnáší Rusko
a ruský proletariát,⁵

soudil generální tajemník národně socialistické strany Karel
Moudrý.

Osud českých dělníků v Gruzii jako by předznamenal i osudy všech dalších vystěhovaleckých komun v Sovětském svazu. S železnou pravidelností se opakoval tentýž scénář: po prvotním nadšení a tvrdé práci následovalo prozření a trpký konec. V neprospěch Pragomašiny hrálo navíc to, že do sovětského Ruska odjela příliš brzy. Stálá komise pro zemědělské a průmyslové přistěhovalectví do sssr, která měla přistěhovalecké projekty na starosti, sice formálně existovala už od prosince 1922, k činnosti se však probudila až o tři roky později. V roce 1925 konečně formuluje pravidla,⁶ která v budoucnu zjednouší i zkomplikují život dalším vystěhovaleckým kolektivům. Stát dostal za povinnost budoucím družstvům vyčlenit půdu, na níž by přistěhovanci mohli hospodařit a zároveň učit místní lidi pracovat v zemědělství. Další dekret, který má výmluvný název „O pracovních výhodách pro průmyslové a zemědělské přistěhovalce“,⁷ zajišťoval přistěhovalcům dokonce odpuštění daní nebo zvýhodněné ceny za přepravu na železnici. Mnohem důležitější však bylo, že výnos také stanovil přísná pravidla, jak mají budoucí podniky fungovat. Soukromý kapitál nebyl žádoucí, zelenou mělo jen a pouze kolektivní vlastnictví. Sověty měly zájem výhradně o skupiny dělníků a zemědělců, družstva nebo komuny. O jednotlivce, kteří by se do země chtěli vydat s kapitálem na vlastní pěst, Moskva nestála. Sovětský stát si navíc vymínil, že charakter budoucích přistěhovaleckých kolektivů bude moci v budoucnu přímo ovlivňovat.

2. KSČ MOBILIZUJE

Dne 21. května 1921 se na československé politické scéně rodí nová politická síla, která sehraje významnou roli nejen při organizaci vystěhovaleckých družstev. Ze sociální demokracie se za dramatických okolností, jako byl zápas o Lidový dům* a prosincová generální stávka, vyděluje její radikální křídlo.

Vzniká Komunistická strana Československa (KSČ). Po celou dobu své meziválečné existence si strana udržovala volební zisk kolem deseti procent, a její faktický význam tak byl malý. Kvůli radikálním názorům a neméně radikálním požadavkům byla však silou, kterou na politické scéně nešlo přehlédnout.

* V druhé polovině roku 1920 vyvrcholilo štěpení sociální demokracie na dvě části: tradiční umírněnou část a radikální levicovou frakci (z ní později vzniká komunistická strana). Sociální demokracie byla přitom vládní stranou, premiérem byl sociální demokrat Vlastimil Tusar. Radikální marxisté, kteří žádali revoluční změny inspirované ruským bolševismem, však v červnu 1920 odmítli v parlamentu hlasovat pro programové prohlášení Tusarovy vlády. Za této situace podal kabinet demisi a byla jmenována úřednická vláda. Radikálové v sociální demokracii svolali sjezd, na němž založili odtrženeckou stranu s názvem Československá sociálně demokratická strana dělnická — levice. Tato partaj pak zabrala sídlo původní sociálnědemokratické strany: Lidový dům v Praze. Umírněná část sociálních demokratů se rozhodla o Lidový dům bojovat. Za policejní asistence jí byla budova 9. prosince vrácena (formálně totiž nepatřila straně, ale sociálnědemokratickému předákovi Antonínu Němcovi). Levá frakce sociální demokracie reagovala výzvou ke generální stávce. Té se účastnil milion dělníků.

Na základě instrukcí Moskvy, které KSČ vždy pečlivě plnila, se téma vystěhovalectví do Sovětského svazu dostává na program hned prvního řádného sjezdu strany (2.—5. února 1923). Bohumír Šmeral, který je aktivní v Mezinárodní dělnické pomoci, vyzývá k organizaci dělnických skupin, které by se podílely na výstavbě socialismu v zemi sovětů. Ve své řeči se přímo odvolává na rezoluci Komunistické internacionály. „IV. světový sjezd Kominterny uložil všem komunistickým stranám povinnost Sovětskému Rusku pomoci také hospodářsky přímým zúčastněním se dělnické třídy všech zemí na znovuvybudování sovětské republiky ve formě proletářské hospodářské pomoci Sovětskému Rusku,“ uvádí se ve výzvě nazvané „Rezoluce ohledně hospodářské pomoci Rusku“.

Tento krátký a nepřiliš konkrétní apel zazněl spíše na okraj sjezdu, sami komunisté jej však považovali za první a rozhodující impulz. Do průmyslových závodů, do měst i vesnic v celém Československu se záhy rozjízďejí agitátoři Rudých odborů* a Komunistické strany Československa a vybírají peníze do fondu „Na pomoc Sovětskému Rusku“. Rodí se i první vystěhovalcká družstva. V Praze se začaly organizovat tři komuny: Pragomašina, Reflektor a Čechocentr. Na Kladně Kladenská komuna, na moravské Hané Slovácká komuna a na Slovensku se zrodilo družstvo Interhelpo.

Jak se na vzniku vystěhovalckých komun podílela samotná Komunistická strana Československa? V jejích dokumentech se mnoho záznamů o podpoře vystěhovalectví nenajde.

* Neoficiální název pro odborové organizace v meziválečném Československu spjaté s Komunistickou stranou Československa. Pod jejím vedením organizovaly politické kampaně. V letech 1921—1922 byly vyloučeny z Odborového sdružení československého a utvořily Mezinárodní všeodborový svaz (MVS), který se stal členem Rudé odborové internacionály se sídlem v Moskvě.

František Huňa

Druhý sjezd Komunistické strany Československa (31. října — 4. listopadu 1924) sice opět zopakoval rezoluci, aby členové a příznivci strany podporovali Mezinárodní dělnickou pomoc, o samotném vystěhovalectví do Sovětského svazu se však nezmiňuje ani slovem. Aktivní roli KSČ ovšem nepřímo potvrzovala svědectví mnohých pamětníků.

„Komunistická strana byla iniciátorem celé akce. Moji prarodiče vždycky říkali: Mohli jsme jít do Ameriky. Řekli jsme si ale: ne, jsme komunisté, naše cesta vede na východ, půjdeme do Sovětského svazu,“ vzpomínala při osobním setkání v severomoravském Holešově Larisa Václavíková. Členové její rodiny patřili mezi výrazné postavy Interhelpa. Její otec Bohuslav Huňa odjel do komuny Interhelpo jako malý kluk a prožil v ní půl století. Strýc Larisy Václavíkové František Huňa patřil mezi organizátory komuny Interhelpo na východní Moravě. Po svém návratu do Československa byl jedním z jejích hlavních

propagátorů. On sám byl v době vzniku komuny členem KSČ a, jak sám uváděl, k rozhodnutí vycestovat do sovětského Ruska jej přimělo právě Šmeralovo vystoupení na 1. sjezdu KSČ.

Bohumír Šmeral byl jedním ze zakladatelů komunistické strany a také československým zástupcem v Mezinárodní dělnické pomoci (IAH), která vystěhovalecké projekty organizovala a řídila. A to přesně podle instrukcí Komunistické internacionály. To však není jediná souvislost mezi Kominternou, Komunistickou stranou Československa a vystěhovaleckými komunami. Důležitá je také postava Rudolfa Marečka, který byl nejen členem KSČ, ale ještě dříve i členem Všeruské komunistické strany bolševiků.

Rudolf Mareček, pro něhož lze bez nadsázky použít výraz dobrodruh, prožil první světovou válku v ruské Střední Asii. Říjnová revoluce jej zastihla ve Věrném v Semirečinské oblasti, dnešním městě Almaty. Když revoluce dorazila až do kazašských stepí, neváhal Mareček ani na okamžik a postavil se do čela místního bolševického hnutí a brzy se stal předsedou městské organizace. V roce 1920 byl povolán do Moskvy, aby tam podal zprávu o svých aktivitách. Rudolf Mareček totiž v okolí jezera Issyk-kul založil několik zemědělských komun a taková zkušenost se teď mohla hodit. Kromě sovětských úřadů se v Moskvě sešel i s představiteli Československého byra při Ústředním výboru Komunistické strany Ruska (bolševiků) (úv KSR[b]), což bylo něco jako československá sekce v ruské bolševické straně. O něco později sehráli členové této skupiny důležitou roli v politickém vývoji Československa.*

* Z Československého byra byl do Prahy vyslán i první předseda Komunistické strany Československa Alois Muna. Tento absolvent pěti tříd základní školy a bývalý dámský krejčí zastupoval komunisty i v poslanecké lavici Národního shromáždění. Právě s Aloisem Munou se v Moskvě sešel Rudolf Mareček.

Rudolf Mareček s rodinou

Od Československého byra při úv KSR(b) dostal Mareček úkol: organizovat v Československu vystěhovalcké komuny. Spojení Rudolfa Marečka a byra československých bolševiků v Moskvě ve svých pamětech potvrdil jeden z organizátorů Interhelpa, zmiňovaný František Huňa: „V roce 1920 byl soudruh Mareček pozván na úv KSR(b) do Moskvy, aby podal politicko-hospodářskou zprávu ze Semirečí a sdělil zkušenosti ze zakládání prvních komun. Při této příležitosti byl s ním projednán stranický úkol, podle něhož se měl vrátit do ČSR a pracovat v KSČ.“

Vnučka Rudolfa Marečka Elvíra se ovšem domnívá, že zpátky domů přivedl jejího dědečka zcela obyčejný stesk po domově. „Sebral ženu a děti a vrátil se domů. Mylně si ale myslel, že i v Československu už také zvítězila socialistická revoluce. Ke svému překvapení zjistil, že tam vládnu dál kapitalisté,“ vyprávěla mi ve svém útulném panelákovém bytě na okraji Biškeku energická šedesátnice.

Elvíra Marečková, vnučka zakladatele komuny

Rodinná legenda o návratu ztraceného syna má ale přece jen trhliny. Spíše to vypadá, že motivem Marečkova návratu nebyl náhlý sentiment, ale spíše pokyn bolševické strany. Okolnosti návratu Rudolfa Marečka popsal ve svém článku barvitě deník KSČ *Rudé právo*: „Čest práci, soudruhu!“ překvapila Marečka o přestávce jednání libozvučná čeština... Československé byro při úv KSŘ(b) mu přichystalo další osud.“⁸

Autor textu, který je podepsán jen značkou (dam), sice neuvedl zdroj informací, nicméně předpokládejme, že nešlo o fabulaci. Nakonec článek tvrdí vlastně totéž co pamětník František Huňa.

Rudolf Mareček se v září roku 1921 skutečně vrátil domů a usadil se na Slovensku, v Turčianském Svätém Martině.

„Dědeček přijel v koženém kabátě a jezdeckých kalhotách. Zkrátka tak, jak se komunisté v Rusku oblékali. Na Slovensku ale budil rozruch. Všichni na něj zírali a zajímala se o něj i policie,“ popisuje návrat svého děda Rudolfa Marečka jeho vnučka Elvíra.

V Turčianském Svätém Martině začal Mareček pracovat ve stolařské dílně. Samozřejmě nezapomněl ani na své politické poslání. Hned vstoupil do řad komunistické strany, která vznikla jen pouhé tři měsíce před jeho příjezdem, a jako zkušený bolševický kádr se brzy stal tajemníkem Okresního výboru KSČ v Martině. Politické činnosti se věnoval natolik, že ho záhy ze zaměstnání propustili. Dalšího zaměstnavatele však už nehledal a stal se účetním tesařského družstva, které komunisté sami založili v Žilině. Družstvu se příliš nedařilo a po roce zaniklo. Komunistická strana v Žilině však byla v té době už natolik finančně silná, že si mohla dovolit placeného tajemníka. A tím se stal právě Rudolf Mareček.

3.

UMĚLÝM JAZYKEM ZA LEPŠÍ SVĚT

Rudolf Mareček byl nejen zkušeným revolucionářem a pravověrným komunistou, byl i nadšeným esperantistou. Přesněji řečeno stoupencem reformovaného esperanta, jazyka ido.

„Můj dědeček byl zapálený pro všechno nové a pokrokové. Jeho velkou zálibou bylo esperanto. Kdekoli žil, tam organizoval kroužky a kluby esperantistů a tato vášně mu vydržela až do konce života,“ vzpomínala Marečková vnučka Elvíra nad výstřižky novin z šedesátých let dvacátého století. V nich je její děda vykreslen jako neúnavný propagátor umělého jazyka ido.*

Umělý jazyk esperanto sestavil na sklonku devatenáctého století oční lékař a amatérský lingvista Ludvík Lazar Zamenhof. Věřil, že by společný jazyk mohl odstranit spory a nedůvěru mezi národy. Řeč nazval prostě „lingvo internaci“, tedy mezinárodní jazyk. Do povědomí vstoupil jako esperanto. A to díky pseudonymu Dr. Esperanto [česky: doufající — pozn. autora], pod nímž Ludvík Lazar Zamenhof první učebnici nové řeči vydal. Libozvučné a úderné slovo se nejspíš lépe pamatovalo a tento název už jazykovému projektu zůstal. Myšlenka nového jednotného jazyka se rychle šířila Evropou a světem a úspěch esperanta motivoval k lingvistickým pokusům další tvůrce. Nové a nové umělé jazyky se rodily jako

* Tuto vášně zdědili i jeho potomci, například syn Bořivoj (otec Elvíry Marečkové) sestavil po otcově smrti rusko-idistický slovník.

houby po dešti. Vznikla tak paradoxní situace, kdy vedle sebe najednou existovaly více než tři stovky nových jazykových projektů. V takové situaci však myšlenka jednotné světové řeči jaksi ztrácela svůj smysl. Dne 17. ledna 1901 se proto dva francouzští profesori Louis Couturat a Léopold Leau rozhodli nepřehlednou situaci řešit. Chtěli, aby se rozhodlo, které jazykové projekty jsou perspektivní. Když se tohoto úkolu odmítl zhostit Mezinárodní svaz akademií, profesori Couturat a Leau sestavili vlastní komisi složenou z vědců a významných osobností. Komise rozhodla, že potenciálně nejlepším umělým jazykem je opravdu esperanto, ovšem musí se zreformovat. Tento úkol na sebe nevezal nikdo jiný než sami profesori Louis Couturat a Louis de Beaufront. Muži, kteří měli jen ze stávajících jazyků vybrat ten nejvhodnější, vytvořili paradoxně jazyk další. Reformované esperanto nazvali ido.

„Ido se šířilo po Evropě i v zámoří. Potom ale přišla první světová válka a ta mezinárodní spolupráci přerušila. Do českých zemí a na Slovensko proto přišlo ido až po válce,“ vysvětloval mi ve svém domku na brněnském předměstí přední český esperantista Jan Werner.

Kde se s jazykem ido seznámil Rudolf Mareček, není jasné. Nesporné však je, že umělý jazyk znal už v okamžiku, kdy přijel na Slovensko. Jen co se v Žilině rozkoukal, vstoupil hned do místního dělnického kroužku esperantistů-idistů. Stejně jako v případě komunistické strany, i v jazykovém kroužku se zkušený Mareček stal záhy jeho vůdčí osobností. V archivu se zachovala průkazka člena martinského jazykového kroužku znějící na jméno Ondrej Bukovský. Má pořadové číslo patnáct a jako předseda jazykového kroužku je na dokladu podepsán Emil Holeš, podpis Rudolfa Marečka je spojen s funkcí sekretario, tedy tajemník či předseda. Jazykový kroužek „La Ido Klubo en Turčiansky Sv. Martin Chekoslovákia“ představoval pro Marečka ideální prostředí k agitaci. Členové klubu byli

Rudolf Mareček,
stojící druhý zleva

levicově smýšlející dělníci a Mareček je začal záhy podněcovat k odchodu do Sovětského svazu. Začal plnit zadání, se kterým do Československa přijel?

„Někdy v únoru 1923 nám Rudolf Mareček v časopise *Revue internacionál** přečetl, že v SSSR z Leninova podnětu zřídili úřad, jehož úlohou bylo organizovat pomoc dělníků z kapitalistických zemí průmyslové a zemědělské výstavbě SSSR,“ vzpomínal někdejší člen kroužku idistů Albín Poláček. Informace

* Časopis *Revue internacionala* vycházel v Sovětském svazu jako nástroj sovětské propagandy. Byť samo esperanto ani ido neměly s komunistickými myšlenkami bezprostředně nic společného, esperantistické i idistické hnutí bylo na začátku dvacátého století velmi rozšířeno zejména mezi levicově smýšlejícími dělníky. V Německu dvacátých let se proto esperantu říká „latina dělníků“. Není proto divu, že je sovětská propaganda ke svým plánům hojně využívala.

o vzniku instituce, která má koordinovat příjezd vystěhovaleckých družstev do sovětského Ruska, Marečka nijak nepřekvapila. Naopak, sám o ní členy jazykového kroužku už dříve informoval.

„Už tady máme, co jsem vám dávno vykládal. Budeme spolu organizovat dělnickou pomoc, dělnické družstvo a pojedeme do Semirečí,“ nechal se podle pamětníka Františka Huni slyšet Rudolf Mareček.

4. KOMUNISTÉ AGITUJÍ

V jazykovém kroužku idistů i v komunistickém hnutí se Rudolf Mareček pohyboval jako ryba ve vodě. Obě prostředí se navíc personálně velmi silně prolínala, členové jazykového kroužku byli často také členy Marečkovy komunistické buňky. Myšlenka vytvořit a vyslat do Sovětského svazu dělnické družstvo se proto zrodila v obou prostředích najednou. V únoru 1923 oznámil Mareček v idistickém kroužku, že sovětské úřady plánují přijmout přistěhovalce. O dva měsíce později, 1. května 1923, už přešel Mareček od slov k činům. Jako komunistický funkcionář.

„Po manifestaci 1. máje se v Žilině sešlo v jídelně u Tesárka asi třicet soudruhů ze Žiliny, Martina a Vrútek. Mareček zde jako tajemník okresního výboru KSČ přednesl návrh na vytvoření československého dělnického družstva, které by odjelo do sovětské Střední Asie, a také navrhl název družstva — Interhelpo, které bylo vytvořeno slovy jazyka ido, a to ze slova ‚inter‘, což česky znamená mezi, a ‚helpar‘, což je naše pomáhat. Odvozené podstatné jméno je potom ‚helpo‘, tedy pomoc. Návrh byl přítomnými vřele uvítán a hned na místě byl ustaven akční výbor k další organizaci družstva v čele s Marečkem. Dělnický svátek roku 1923 byl tak dnem zrodu družstva Interhelpo,“ vzpomínal bývalý člen Interhelpa Karel Šulc. Rodák z Loun patřil k zakládajícím členům komuny. V době jejího zrodu měl pětadvacet let.

Organizace vystěhovaleckého projektu se rozběhla a v létě roku 1923 se Rudolf Mareček v Brně osobně setkal se Lvem